

УДК 821.161.2-6.09

DOI: 10.32342/2523-4463-2018-2-16-19

О.М. СВИРИДЕНКО,
*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»*

РОЛЬ І МІСЦЕ ЛІРИЧНОГО ЕЛЕМЕНТА В ЕПІСТОЛЯРНІЙ ПРОЗІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Статтю присвячено аналізу епістолярної спадщини П. Куліша. Досліджено роль та місце ліричного елемента в епістолах романтика. Доведено, що лірична складова в листах П. Куліша домінує над епічною, підпорядковує її, а виражальне начало має перевагу над зображальним. Констатується, що цитування народної пісні, як і власної чи невласної поезії ніколи не було самоціллю для П. Куліша як автора листів. Пісні й поетичні фрагменти в листах П. Куліша, як і інших романтиків, виконували характеротворчу роль, були компонентом самохарактеристики адресанта, підкреслювали його настрій, розкривали внутрішній світ.

Ключові слова: лист, романтизм, ліричний елемент, виражальне начало.

Стаття посвячена аналізу епістолярного насліддя П. Куліша. Исследована роль и место лирического элемента в эпистолах романтика. Доказано, что лирическая составляющая в письмах П. Кулиша доминирует над эпической, подчиняет ее, а выразительное начало имеет преимущество над изобразительным. Констатируется, что цитирование народной песни, как и собственной или несобственной поэзии никогда не было самоцелью для П. Кулиша как автора писем. Песни и поэтические фрагменты в письмах П. Кулиша, как и других романтиков, выполняли характеротворческую роль, были компонентом самохарактеристики адресанта, подчеркивали его настроение, раскрывали внутренний мир.

Ключевые слова: письмо, романтизм, лирический элемент, выразительное начало.

Появу романтизму більшість дослідників метафорично ідентифікують як «романтичну революцію» в художній культурі людства. З появою романтизму кардинальних змін зазнає, зокрема, епістолярна проза. У її царині відбувається справжній переворот, пов'язаний, за спостереженнями А. Єлістратової, з особливою роллю ліричного елемента в естетиці та творчості романтиків [1, с. 311]. Звичайно, епістолярій романтиків був багатий на фактаж. У їхніх листах мовилося і про літературні справи, і про суспільно-політичну ситуацію, і про моменти з приватного життя, і про звичайні побутові деталі. Але ліричний елемент у листах романтиків завжди домінує над епічним, підпорядковує його, а виражальне начало має перевагу над зображальним.

Слід вказати на різноплановість наявних на сьогодні в Україні епістолографічних досліджень. Знаковими у галузі епістолографії постають праці М. Коцюбинської («Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість»), В. Кузьменка («Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття»), Г. Мазохи («Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації»), А. Ільків («Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ – початку ХХ століть»). Утім, листування митців-романтиків фактично лишається поза увагою

дослідників. Недослідженим є, зокрема, питання про роль і місце ліричного елемента в епістолярних текстах романтиків, що й зумовило вибір теми пропонованої статті.

Завдання пропонованого дослідження – дослідити роль і місце ліричного елемента в епістолярному доробку П. Куліша.

Романтики ліризують лист. Пишучи лист, адресант-романтик вдається до використання унікального сплаву розповідного начала та лірики, створення їх «конгломерату» (А. Шамрай). Нерідко листи романтиків сприймаються як своєрідні поезії у прозі, адже автор-романтик вплітає у розповідну тканину листа ліричні авторські відступи, ліричні спомини, настроєві пейзажі і навіть музичні мотиви. У доробку романтиків знайдемо й листи, які писані в поетичній формі, як це, наприклад, спостерігаємо у англійського романтика Дж. Кітса. Поезію «Лист Ламартіну» знаходимо в доробку французького романтика А. де Мюссе. Автором численних віршованих послань був український романтик Т. Шевченко («До Основ'яненка», «Гоголю», «Марку Вовчку», «Н. Костомарову» та ін.).

Ліризація епістолярного тексту досягалася й за посередництвом вплітання у прозову тканину листа поетичних віршованих фрагментів. А. Шамрай з цього приводу зазначав «В моді і звичаях тої плідної на вірші пори були неодмінні виписки в листах з нових віршів, як це ми бачимо в листах Розковшенка, і природна потреба услід за укоханими поетами вміщати власні свої страхи, призначені поки що тільки для адресата, як підлева до листовної прози. Розковшенко пише вірші Срезневському, Срезневський – Розковшенкові, брати Євцецькі знову таки до Срезневського і т. ін.» [2, с. 27].

Слід зазначити, що, прагнучи ліризувати епістолу, західноєвропейські романтики здебільшого вплітали в її текст ліризовані пейзажі, як це простежуємо, зокрема, на прикладі епістолярної творчості Г. Гейне. Натомість українські романтики з цією ж такою метою зверталися до цитування українських народних (здебільшого ліричних) пісень. Слід зазначити, що це – унікальна риса власне української епістолярної традиції. І зумовлювалася національним характером українського народу, його пісенністю, потребою в музиці, джерела яких слід виводити з українського кордоцентризму.

Цитування народної пісні, як і власної чи невлавної поезії – усе це ніколи не було самоціллю для адресанта-романтика. У листі романтика пісня з'являлася у момент крайньої емоційно-психологічної напруги адресанта. Вона відтворювала світ його думок, відтінювала найтонші нюанси почуттів. Цитована пісня посилювала психологічно-емоційну наповненість листа, часом змінюючи реєстр його звучання й тональність.

Своєрідним сплавом прози й поезії постають окремі кореспонденції П. Куліша. Наприклад, у листі до М.Д. Білозерського від 17 червня 1845 р. адресант, прагнучи передати свій похмурий настрій, вдається до цитування української народної пісні, рівнозначної за емоційною напругою: «Ой піду ж я да до моря – синє море грає, Ой рад би я утопиться – море не приймає! Прийми ж мене, синє море, бо й так мені горе...» [3, с. 52]. Ліричні вставки характеризують листи до О. Марковича (лист від 25 січня 1846 р.). Фрагментами поезій «оракула веков Жуковського» багаті поезії П. Куліша до П. Плетньова (лист від 31 березня 1846 р.). Лист до того ж таки адресата від 11 грудня 1846 р., написаний під враженнями переїзду з Петербурга до Москви, позначений пушкінською поетичною рецепцією Московського поштового тракту і самої Москви (адресант цитував поезію О. Пушкіна «Подъезжая под Ижоры...» та рядки з роману у віршах «Евгений Онегин»).

У листі до П. Плетньова від 18 грудня 1846 р. свої любовні переживання, пов'язані з образом О. Білозерської, П. Куліш передає за посередництвом цитування поезії В. Жуковського, що має аналогічне емоційне наповнення («Минувших дней очарованье, Зачем опять воскресло ты? Кто разбудил воспоминанье И замолчавшие мечты?...») [3, с. 134]. Переповнений емоціями після церемонії вінчання з О. Білозерською П. Куліш знову ж таки поезію своїх почуттів передає в листі до П. Плетньова за допомогою рядків з поезії В. Жуковського: «Любовью моя освятилась душа, И жизнь в красоте мне предстала» [3, с. 154].

Лист П. Куліша до О. Куліш від 14 вересня 1847 р. – це взагалі суцільне, повноформатне цитування поезії О. Пушкіна «Для берегов отчизны дальной», картини якої звучали в унісон до картини від'їзду з Тули дружини адресанта. Процитована поезія О. Пушкіна супроводжувалася маленькою припискою: «Дюся, красота моей жизни! Я тебя отпускаю любящую и нежно любимую. Возвратись ко мне ни лучше, ни хуже. Твой П. К.» [3, с. 179].

Інша епістола до дружини (лист з Тули від 30 січня – 1 лютого 1849 р.), що, як і попередня, була породжена почуттями суму від розлуки, сповнена цитуваннями народних ліричних пісень («Тяжко тебе, моє серце, з дому одпускати, А ще тяжче біля себе в знегоді держати!»), суголосного за емоційною тональністю сонету А. Міцкевича «Przypomnienie» («serca porywa słodkie zachwycenie, Usta się spotykają, oko tonie w oku,... i z westchnieniem miesza się westchnienie»), поеми М. Макаровського «Наталя» («Козарлюга дуже ручый, жвавый, головатый, Позырав, ходыв як туркут, голуб волохатый»), поеми О. Пушкіна «Цыганы» («В шатре и тихо и темно») тощо.

Поема «Цыганы» цитується і в листі П. Куліша до О. Куліш від 24 березня 1855 р. з Москви. Відвідини могили М. Гоголя, звістка про те, що М. Гоголь заповідав похоронити його у Василівці, усе це викликає в пам'яті адресанта рядки з твору російського поета:

«И завещал он, умирая,
Чтобы на юг перенесли
Его тоскующие кости...» [3, с. 253].

У листі до П. Плетньова від 8 листопада 1847 р. у поезію П. Вяземського «Утешение» П. Куліш обволікає своє власне пізнання самого себе, свої роздуми про засадничі екзистенціальні людського буття: «Счастье моё ещё, что я не придаю большей важности тем или другим обстоятельствам, – счастье моё,

Что жизнь мне не блеском и счастьем,
А тайной тоской хороша;
Что в мир и его обаянья
Недолго вдаваться я мог,
Но все его понял страданья
И чувство для них уберёг;
Что дня не проходит и часу,
Чтоб внутренним слухом не внял
Я смерти призывному гласу
И слух от него уклонял» [3, с. 191].

У кореспонденції до М.Д. Білозерського, що, як зазначають коментатори до листів П. Куліша, була написана з приводу смерті близької для адресата людини [4, с. 366], до того ж, людини молоді, бо П. Куліш наводив приклади осіб, які померли передчасно, у розквіті творчих сил, адресант подавав своє переживання цієї екзистенційної ситуації за допомогою цитування чужих текстів, які б допомогли пережити цю ситуацію і адресатові. Він цитував рядки з елегії В. Жуковського «На кончину Её Величества королевы Виртембергской» («Прекрасное погибло в пышном цвете – Таков удел прекрасного на свете!»), рядки поезії Ф. Шиллера «Дівочі нарікання» («Des Madchens Klage»), у яких жаль проголошувався найсолодшим щастям для сумуючого серця [4, с. 8].

У іншому листі до М.Д. Білозерського (від 26 серпня 1853 р.), обмірковуючи свої фольклористичні плани, П. Куліш цитував рядки з поеми А. Міцкевича «Конрад Валенрод», мріючи зустріти на ярмарку барда, який «Śpiewak niestety, śpiewać nie ma komu...» [4, с. 133]. Завершувався лист фрагментом української народної пісні «Ой воли мої та половії!». У листі до М. Макарова від 8 травня 1854 р. П. Куліш, пояснюючи свій психологічний стан, констатує, наскільки «пустеля» корисна для його серця, цитував фрагмент польської народної пісні зі схожим емоційним звучанням: «Chłopek jestem, chłopek, W polu sobie orzę, Wszystko mi się dobrze dzie, Dziękuję tobie, Boże» [4, с. 179].

У листах П. Куліша ліричні вставки нерідко супроводжують пейзажні замальовки, що цілком відповідало поетиці романтичного пейзажу, настроєвого й оживотвореного. У листі до П. Плетньова від 11 вересня 1852 р. з Борзни П. Куліш констатував: «Погода восхитительная. Богатая малороссийская растительность украшена всем разнообразием осенних цветов. Меня везде преследуют стихи Пушкина:

Унылая пора, очей очарованье...» [4, с. 8].

Поетичні асоціації з О. Пушкіна (йдеться про елегію «Брожу ли я вдоль улиц шумных...») у П. Куліша викликає також споглядання тих земель, які він прагнув придбати в М.Максимовича для облаштування свого власного хутора на Михайловій Горі: «В России решительно нет уголка лучше этого. Будущая моя усадьба спускается природною тер-

расою на равнину и, пройдя по равнине несколько сажень богатою дубовою рощею, упирается в дорогу, за которою начинаются луга и мягколиственные рощи. Итак, я обрёл наконец место для постоянного летнего пребывания. Если угодно будет провидению, здесь закипит новым ключом литературная моя деятельность, и здесь же, у моей могилы, будет

... равнодушная природа
Красою вечною сиять» [4, с. 44].

У пізнішому листі П. Куліша до М. Максимовича уявні картини Михайлової Гори викликають у адресанта асоціації з поетичними рядками Т. Шевченка. Мріючи про відвідини М. Максимовича, він цитує рядки з поеми «Гайдамаки» («Ой, Дніпре мій Дніпре, широкий та дужий!..») та з поезії «Думи мої, думи мої...» («Там широко, там весело Од краю до краю!») [4, с. 178]. У листі до В. Тарновського (молодшого) від 20 квітня 1872 р. П. Куліш вдавався до цитування поезії Т. Шевченка «До Основ'яненка», рядками якої ілюстрував свій погляд на національну історію.

Лист П. Куліша до М. Максимовича від 8 січня 1853 р. з Петербурга являє собою суцільне плетиво з прозового тексту, писаного самим адресантом, та поетичних вставок із «Евгенія Онегина» і «Бориса Годунова» О. Пушкіна, а також цитування повного тексту на той час ще неопублікованої поезії «Когда б не смутное влеченье...» цього ж таки автора [4, с. 69]. Цитовані поетичні рядки якнайповніше ілюстрували духовну діаграму адресанта-романтика, який перебував далеко від України й потерпав від ностальгії та самотності.

Натомість лист із Варшави до П. Чуйкевича від 31 березня 1847 р. фіксує зовсім інші настрої, які адресант, вдаючись до іронії, передає за посередництвом цитування української народної пісні «Подвиги Сави Чалого». «Уже с месяц живу в Варшаве и цвенкаю з ляхами так, как тот, о котором сказано:

«Ой п'є Сава і гуляє,
ляхом вирубає!» – писав адресант [3, с. 171].

Передчуття неминучої смерті й туга за прожитими літами налаштовують П. Куліша на цитування роману О. Пушкіна «Евгений Онегин» і в листі до В. Тарновського (молодшого) від 13 листопада 1896 р. Настрій адресанта вписувався в рядки російського поета, який писав:

«Покаместь, упивайтесь ею,
Сей легкой жизнью, друзья:
Ее ничтожность разумею
И мало к ней привязан я...» [5, с. 305].

Лист до В. Тарновського (молодшого) від 16 грудня 1896 р. також супроводжувався цитуванням твору О. Пушкіна. Адресант звертався до рядків поезії «Брожу ли я вдоль улиц шумных», що робило лист настроєвим [вибр., с. 309], сприяло розкриттю настрою адресанта, який міркував про годину «гробового входу», вплітаючи в тканину свого листа поетичні рядки з подібною емоційною тональністю.

Розмірковуючи в листі до С. Носа від 13 травня 1888 р. про швидкоплинність людського життя, про вічні родинні цінності, адресант радів з приводу того, що адресат знайшов собі таку дружину, «що, знай, молодшає». Цю ситуацію П. Куліш коментував не лише українським прислів'ям («За хорошим чоловіком жінка молодіє», а й надто чоловік – за хорошою жінкою»), але й аналогічними за звучанням рядками «Одіссеї» в перекладі В.Гнедича: «Зелена Одиссеева старость» [5, с. 250].

У цілому ж слід зазначити, що в листах П. Куліша 1850–1890-х рр. переважає цитування українських народних пісень. Так, у листі до О. Милорадовичівни від 30 жовтня 1858 р. цитується пісня «Ой з-за гори кам'яної голуби літають», у листі до О. Барвінського від 18 червня 1881 р. – пісня «Козак Нечай», у листі до О. Барвінського від 29 серпня 1881 р. – пісня «Ой летів Пугач та й через могилу», у листі до М. Старицького від 11 серпня 1894 р. – пісня «Устань нене до мене», у листі до М. Павлика від 14 вересня 1895 р. – пісня «Кажуть люди, що я лиха». Українські народні пісні нерідко цитуються і в кореспонденціях П. Куліша до В. Тарновського (молодшого) (листи від 28 листопада 1896 р., від 16 грудня 1896 р., від 8 січня 1897 р.). Усі ці пісні у згадуваних листах є не самоціллю, а складовою листа. Пісні в листах П. Куліша, як і інших романтиків, виконують характеротворчу роль, є компонентом самохарактеристики адресанта, підкреслюють його настрої, розкривають внутрішній світ.

Досить часто у листах П. Куліш цитував власні поетичні твори. Наприклад, у листі до І. Пулюя від 11 березня 1882 р. він цитував «Слов'янську оду». Лист до С. Носа від 29 травня 1891 р. містив фрагмент переспіву «Дон Жуана». Лист до М. Карачевської-Вовківни від 23 вересня 1891 р. містив тексти таких Кулішевих творів, як «До Тараса на небеса», «До рідного народу», «Побоянщина», а також фрагмент «Одіссеї» Гомера у перекладі П. Куліша.

Нерідко в листах П. Куліша поетичними цитатами супроводжуються навіть елементарні прохання на адресу адресантів. Наприклад, прохаючи М. Максимовича, щоб той надіслав йому свою наукову історичну працю «Бубновская сотня», П. Куліш супроводжував своє прохання поетичними рядками з поезії Є. Баратинського «Истина» [4, с. 241].

Таким чином, ліричний елемент у листах П. Куліша домінує над епічним, підпорядковує його, а виражальне начало має перевагу над зображальним. Листи романтика постають унікальним сплавом розповідного начала та лірики. Куліш-адресант влітає у розповідну тканину листа ліричні авторські відступи, ліричні спомини, віршовані фрагменти і навіть музичні мотиви. Цитування народної пісні, як і власної чи невластивої поезії – усе це ніколи не було самоціллю для П. Куліша як автора листів. У листі романтика поезія чи пісня з'являлися у момент крайнього емоційно-психологічного напруження. Вони відтворювала світ його думок, відтінювали найтонші нюанси почуттів, посилювали психологічно-емоційну наповненість листа, часом змінюючи регістр його звучання й тональність. Пісні й поетичні фрагменти в листах П. Куліша, як і інших романтиків, виконували характеротворчу роль, були компонентом самохарактеристики адресанта, підкреслювали його настрій, розкривали внутрішній світ. Цитування народних ліричних пісень – унікальна риса власне української епістолярної традиції, яка суттєво різнилася від традиції західноєвропейської. Їх порівняльне студіювання є перспективним напрямом подальших наукових студій над епістолярною прозою романтиків у цілому.

Список використаних джерел

1. Елистратова А.А. Эпистолярная проза романтиков / А.А. Елистратова // Европейский романтизм. – М.: Наука, 1973. – С. 309–351.
2. Шамрай А.П. Харківська школа романтиків: у 3 т. / А.П. Шамрай. – Харків: ДВУ, 1930. – Т. 1. – 224 с.
3. Куліш П.О. Повне зібрання творів. Листи / П.О. Куліш. – К.: Критика, 2005. – Т. I: 1841–1850. – 648 с.
4. Куліш П.О. Повне зібрання творів / П.О. Куліш. – К.: Критика, 2009. – Листи. Т. II: 1850–1856. – 672 с.
5. Куліш П.О. Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані / П.О. Куліш. – Нью-Йорк – Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984. – 326 с.

THE ROLE AND PLACE OF LYRIC ELEMENT IN PANTELEIMON KULISH'S EPISTOLARY PROSE

Oksana M. Svyrydenko, Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University (Ukraine). E-mail: o.svyrydenko@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2018-2-16-19

Key words: *letter, Romanticism, lyric element, expressive nature.*

Most of the researchers figuratively identify the emergence of Romanticism as «a Romantic revolution» in the artistic culture of humanity. After the emergence of Romanticism, epistolary prose in particular experienced revolutionary changes. There was an actual breakthrough in this field and, according to A. Yelistratova, it was connected with a special role of lyric element in romanticists' aesthetics and creative work. Obviously, romanticists' epistolary works were abundant in facts. In their letters, they talked about literature matters, social and political situation, moments from their private lives and ordinary everyday issues. However, lyrical element is always predominant over epic one in romanticists' letters, while their expressive nature has an advantage over descriptive one.

Romanticists enrich a letter in lyrics. While writing a letter, an addresser-romanticist makes use of a unique fusion of a narrative and lyrics, creating «a conglomerate» (A. Shamrai). Frequently romanticists' letters are received as a form of lyrics in prose, since an author-romanticist intertwines descriptive let-

ter parts with lyric digressions, lyric recollections, landscapes coinciding with mood and even musical moments. Among romanticists' works, you can find letters written as poetry, as demonstrated in English romanticist J. Keats' letters. There is a poem "A letter to Lamartin" among French romanticist A. de Musset's works. T. Shevchenko was the author of numerous poetic epistles ("To Osnoivanenko", "To Hohol", "To Marko Vovchok", "To N. Kostomarov" and others).

It should be pointed out that when Western European romanticists wanted to enrich an epistle in lyrics, they mainly intertwined letters with lyric landscapes, which is demonstrated in H. Heine's epistolary works. However, for this purpose Ukrainian romanticists made use of quoting Ukrainian folk songs (mostly lyric ones). It is noteworthy that this is a unique trait of Ukrainian epistolary tradition in general. The cause for this was national peculiarity of Ukrainian nation, our melodiousness and the need for music.

Quoting a folk song, as well as their own or others' poetry was not a goal in itself for an addresser-romanticist. A song appeared in romanticist's letter when emotional and psychological tension was extremely high. A song reflected author's thoughts and emphasized every nuance of his feelings. A cited song amplified psychological and emotional integrity of the letter and occasionally it changed letter's keynotes.

Certain letters of P. Kulish are a special fusion of prose and lyrics. In the letters addressed to M. Bilozerskyi, O. Markovych, P. Plietnov, M. Makarov, O. Kulish, P. Chuikevych, M. Maksymovych, V. Tarnovskyi, S. Nos, O. Barvinskyi, M. Starytskyi, I. Puliui and other people, P. Kulish made use of quoting excerpt of Ukrainian folk songs (mostly lyrical songs) and also he cited the fragments of poetic texts by T. Shevchenko, M. Makarovskiy, A. Mitskevych, Homer, O. Pushkin, Ye. Baratynskiy, P. Viazemskiy, V. Zhukovskiy and others.

The songs and poetic fragments in P. Kulish's letters, similar to other romanticists' letters, have a character-creating role and are components of character reference of the addresser, they emphasize his mood and expose his inner world.

References

1. Elistratova, A.A. *Jepistoljarnaja proza romantikov* [Romanticists' epistolary prose]. *Evropejskij romantizm* [European romanticism]. Moskva, Nauka Publ., 1973, pp. 309-351.
2. Shamrai, A.P. *Kharkivska shkola romantykiv: u 3 vol.* [Kharkiv school of romanticists: in 3 Vol]. Kharkiv, DVU Publ., 1930, vol. 1, 224 p.
3. Kulish, P.O. *Povne zibrannia tvoriv. Lysty* [Complete set of works. Letters]. Kyiv, Krytyka Publ., 2005, vol. 1: 1841-1850, 648 p.
4. Kulish, P.O. *Povne zibrannia tvoriv. Lysty* [Complete set of works. Letters]. Kyiv, Krytyka Publ., 2009, vol. 2: 1850-1856, 672 p.
5. Kulish, P.O. *Vybrani lysty Panteleimona Kulisha, ukrainskoiu movoiu pysani* [A selection of Panteleimon Kulish's letters written in Ukrainian]. Niu-lork-Toronto, Ukrainska vilna akademiia nauk u SShA Publ., 1984, 326 p.

Одержано 21.09.2018.